

I

Formarea relațiilor de producție de tip capitalist în Muntenia și Moldova și specificul capitalismului românesc

1. Conceptul de sistem de producție. Evoluția istorică a sistemelor de producție

Sistemul sau modul de producție reprezintă ansamblul componentelor procesului de producție – denumit și procesul muncii –, raportat la forma de apropiere a forței de muncă și a mijloacelor de producție – obiectele muncii și mijloacele de muncă. Astfel, procesul muncii

cuprinde obiectele muncii – elementele asupra cărora omul acționează pentru a le transforma în produse ale muncii –, mijloacele de muncă – instrumente prin care omul acționează asupra obiectelor muncii –, munca – expresia întrebuițării forței de muncă în procesul muncii – și produsele sau rezultatele muncii.

Observăm că forța de muncă, fără a fi o componentă a procesului de producție, reprezintă elementul care îl pune în mișcare, deoarece procesul muncii este, de fapt, procesul de consumare a forței de muncă. Ca atare, forma de apropiere a forței de muncă și a mijloacelor de producție determină modul de apropiere a produselor muncii și, prin urmare, tipul sistemului de producție.

De-a lungul istoriei, au existat mai mult sisteme de producție: sclavagist, feudal, capitalist și socialist.

În sclavagism, forța de muncă și mijloacele de producție și, deci, și produsele muncii sclavilor erau proprietatea stăpânului lor. Cu toate că, în procesul de producție, era implicată și munca oamenilor liberi – aceștia apropiindu-și produsele muncii –, baza producției o reprezenta munca sclavilor. Prin urmare, de esența sistemului de producție sclavagist a fost dreptul de proprietate al stăpânului asupra sclavului și, implicit, asupra forței lui de muncă. Baza economică a sistemului de producție sclavagist era asigurată de proprietatea privată și de producția de mărfuri.

În feudalism, mijloacele de producție, precum și, în parte, forța de muncă a țăranilor dependenți erau

proprietatea feudalului, care, în aceeași proporție, era și proprietarul produselor muncii. Cu toate că existau și țărani liberi proprietari de pământ și unelte de muncă și, deci, și ai produselor muncii lor, baza producției o reprezenta munca țăranilor aserviți. Prin urmare, de esența sistemului de producție feudal a fost dreptul parțial de proprietate al feudalului asupra forței de muncă a țăranului dependent, în limitele determinate de obligația legală a acestuia din urmă de a presta renta în muncă. Baza economică a sistemului de producție feudal era asigurată de proprietatea divizată și de economia naturală.

În capitalism, forța de muncă și mijloacele de producție sunt proprietatea capitalistului. Spre deosebire de sclavi, muncitorii sunt formal oameni liberi, însă forța lor de muncă nu le aparține, deoarece este cumpărată, în baza unui contract de muncă, de către capitalist, în schimbul unui preț numit salariu. Cu toate că există și procese de producție care nu implică muncă salariată, baza producției o reprezintă activitatea remunerată a muncitorilor. Prin urmare, de esența sistemului de producție capitalist este dreptul de proprietate al capitalistului asupra forței de muncă a muncitorului, cumpărate în baza contractului de muncă. Baza economică a sistemului de producție capitalist este asigurată de proprietatea privată și de economia de schimb.

Referindu-ne la Europa centrală și apuseană, premisele acestui sistem de producție s-au manifestat în așa-

numita *epocă a mercantilismului*, care s-a suprapus unei bune părți a Evului Mediu târziu (sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XVIII-lea). Ele au fost atât acumularea primitivă a capitalului, cât și procesele istorice subsecvente: apariția și dezvoltarea producției și ale schimbului de mărfuri, constituirea și consolidarea pieței interne unice, apariția și generalizarea muncii salariate.

După afirmarea lui deplină, evoluția istorică a capitalismului apusean a cuprins trei etape: capitalismul clasic sau al liberei concurențe – guvernat de principiul *laissez faire, laissez passer* și desfășurat între secolul al XVIII-lea și a doua jumătate a secolului al XIX-lea –, capitalismul monopolist de Stat sau *imperialismul* – între sfârșitul secolului al XIX-lea și sfârșitul secolului al XX-lea – și capitalismul monopolurilor suprastatale sau *comunismul*, în accepțiunea originară și veritabilă a conceptului – de la sfârșitul secolului al XX-lea până în prezent.

2. Caracteristicile sistemului de producție capitalist

În capitalism, rezultatul procesului de producție este *marfa*, adică un bun destinat schimbului. Marfa are atât o valoare de întrebuințare, cât și o valoare de schimb. Mărimea valorii de întrebuințare a mărfii este dată de

cantitatea sau timpul de muncă necesar pentru producerea ei, astfel încât mărfurile care încorporează cantități egale de muncă sau pot fi produse în același timp de muncă au aceeași valoare de întrebuințare. Mărimea valorii de schimb a mărfii este dată de echivalentul ei în bani. Banii reprezintă echivalentul general al oricărei mărfi, iar funcția lor este tocmai aceea de a da valoare de schimb mărfii, valoare exprimată în prețul cu care aceasta se vinde sau se cumpără și care poate fi mai mic sau mai mare decât valoarea de întrebuințare, ca efect al legii cererii și a ofertei.

Economia capitalistă se întemeiază pe circulația mărfurilor, ce poate fi redusă, în esență, la raportul marfă-bani, izvorât din procesul de schimb al produselor, care generează două transformări opuse și complementare: transformarea mărfii – rezultat al procesului de producție – în bani și retransformarea banilor în marfă – servind drept obiect al muncii într-un nou proces de producție. Primei transformări îi corespunde, din punct de vedere juridic, vânzarea, iar celei de-a doua, cumpărarea – de aceea contractul de vânzare-cumpărare reprezintă actul juridic fundamental pentru circuitul civil al oricărei societăți întemeiate pe proprietatea privată și producția de mărfuri.

Circulația mărfurilor se deosebește de *troc* – schimbul direct de produse –, specific sistemului de producție feudal, nu doar din punct de vedere formal, ci și substanțial, și este însoțită de circulația banilor, ambele

fiind, de fapt, repetarea, la infinit, a aceluiași proces: marfă – bani – marfă. Producția de mărfuri și comerțul – circulația mărfurilor și a banilor – au reprezentat premisele istorice ale apariției capitalismului, iar banii, prima formă de manifestare a capitalului.

În capitalism, forța de muncă este ea însăși o marfă, propusă spre vânzare capitalistului de către proprietarul acesteia – muncitorul. Cu toate că munca este elementul creator de valoare, ceea ce cumpără capitalistul nu este munca, privită ca atare, ci forța de muncă, iar salariul, exprimat în bani, reprezintă prețul forței de muncă, și nu al muncii. Forța de muncă este singura marfă a cărei valoare de schimb – prețul – este întotdeauna inferioară valorii ei de întrebuințare, deși aceasta din urmă determină, în realitate, valoarea muncii.

Munca prestată de muncitor, în baza contractului încheiat între el și capitalist, are două componente: *munca necesară* și *supramunca*. Prima se desfășoară în așa-numitul *timp de muncă necesar* – intervalul cerut pentru realizarea unor produse a căror expresie bănească este egală cu prețul forței de muncă, adică salariul –, iar cea de-a doua, dincolo de timpul de muncă necesar, adică pe durata în care se creează *plusvaloarea*. De altfel, nu doar în capitalism, ci de-a lungul întregii istorii, acolo unde o parte a societății a deținut monopolul mijloacelor de producție – erijându-se în clasă dominantă –, muncitorul – fie că a fost om liber, fie că nu – a trebuit să alăture timpului de muncă necesar pentru a-și asigura

subzistența un surplus de timp de muncă necesar asigurării traiului proprietarului obiectelor și mijloacelor de muncă.

Plusvaloarea este, prin definiție, partea din valoarea produsului care excedează valoarea obiectelor și a mijloacelor de muncă, precum și prețul forței de muncă, adică suma valorilor componentelor procesului muncii.

Dacă desemnăm costul mijloacelor de producție consumate în procesul muncii prin sintagma *capital constant*, iar cheltuielile efectuate pentru cumpărarea forței de muncă prin aceea de *capital variabil*, rezultă că plusvaloarea reprezintă partea care depășește capitalul total antrenat în procesul muncii, adică suma dintre capitalul constant și cel variabil.

Rata plusvalorii este raportul dintre plusvaloare și capitalul variabil sau dintre supramuncă și munca necesară și reprezintă expresia exactă a gradului de exploatare a forței de muncă în sistemul de producție capitalist.

La rândul ei, plusvaloarea este distribuită de capitalist în venitul personal și în fondul de acumulare – partea plusvalorii transformată în capital și utilizată pentru un nou proces de producție, întrucât procesul de producție, așa cum am arătat, este repetitiv. Folosirea unei părți a plusvalorii drept capital se numește *acumularea capitalului*. Prin urmare, procesul de acumulare a capitalului este rezultatul direct al reproducerii acestuia prin repetarea procesului de producție. Odată cu

creșterea acumulării capitalului, crește și mărimea capitalului ce reintră în procesul de producție, precum și cererea de forță de muncă. Acestea, la rândul lor, determină desfășurarea unui nou proces de producție, la o scară mai largă decât cel anterior.

În concluzie, odată cu acumularea capitalului se dezvoltă și sistemul de producție capitalist, iar odată cu extinderea sistemului de producție capitalist crește și acumularea capitalului.

3. Apariția relațiilor de producție de tip capitalist în Muntenia și Moldova și căile dezvoltării capitalismului românesc

3.1. Preliminarii

Înrăutățirea situației juridice și de fapt a Munteniei și a Moldovei în raporturile cu Înalta Poartă după instaurarea regimului fanariot (1711, respectiv, 1716) a avut o serie de consecințe negative pe plan economic și social, împiedicând dezvoltarea producției de mărfuri la nivelul resurselor umane și materiale existente. Astfel, față de situația economică tot mai precară a Imperiului Otoman, pe de-o parte, tributul și celelalte obligații fiscale au crescut neîncetat, iar pe de cealaltă parte, a fost introdus monopolul turcesc asupra comerțului exterior al statelor românești, acestea putând exporta numai în

Imperiu și la prețuri mult inferioare celor de pe piață, iar uneori chiar fără plată. În plus, domnii fanarioți au practicat o spoliere suplimentară a românilor, în vederea recuperării sumelor plătite pentru cumpărarea tronurilor, a îndestulării clientelei lor politice și a îmbogățirii personale.

În ciuda acestui fapt, la jumătatea secolului al XVIII-lea, au apărut, și la noi, primele simptome ale proceselor de dezintegrare a relațiilor de producție feudale și de apariție a celor de tip capitalist. Premisele principale care au întemeiat acest proces istoric au fost, precum în Apus, acumularea primitivă a capitalului, apariția și dezvoltarea producției și ale schimbului de mărfuri – ca efect conjugat al perfecționării mijloacelor de muncă, al creșterii productivității muncii și al adâncirii diviziunii sociale a muncii –, formarea și consolidarea pieței interne unice, apariția și generalizarea muncii salariate. Din păcate, dată fiind dominația străină, a lipsit o politică economică protecționistă – existentă, însă, în mai toate statele europene, unde a favorizat evoluția lor capitalistă.

Față de cele ce preced, se poate constata că, dacă în statele Europei centrale și apusene, mercantilismul s-a suprapus, în linii generale, Evului Mediu târziu și perioadei de descompunere a feudalismului, la noi el s-a manifestat abia la sfârșitul Evului Mediu și al feudalismului românesc, prelungindu-se până după dobândirea independenței de Stat a României, perioadă în care s-au

păstrat, însă, puternice reminiscențe ale vechiului sistem de producție.

3.2. Acumularea primitivă a capitalului

3.2.1. Definiție. Forma principală de acumulare

Acumularea primitivă a capitalului reprezintă condiția *sine qua non* a apariției sistemului de producție capitalist, fiind, în esență, procesul istoric de acaparare, pe căi violente, nejuridice, de la micii proprietari, a mijloacelor de producție, însoțită de concentrarea lor în mâna unei minorități.

În statele apusene și central europene, acumularea primitivă a capitalului – începută chiar din secolul al XV-lea și încheiată, în linii generale, în secolul al XVIII-lea – a îmbrăcat, pe lângă deposedarea micilor proprietari, și forme specifice, care au imprimat acestui proces un ritm alert: exploatarea colonialistă a popoarelor de pe alte continente, precum și practicarea schimbului neechivalent de mărfuri cu statele din Răsăritul Europei, adică exportul unei cantități mici de produse cu o valoare adăugată mare și importul unei cantități mari de produse cu o valoare adăugată mică. Totodată, acumularea primitivă a fost favorizată, într-o măsură covârșitoare, de absența unei dominații străine, ceea ce a permis o politică protecționistă.

În schimb, în ceea ce privește Muntenia și Moldova, acumularea primitivă a capitalului a debutat de-abia la mijlocul secolului al XVIII-lea și a durat până la începutul secolului al XX-lea, fiind puternic întârziată și limitată ca amploare de o serie de factori istorici. Mai întâi, ne referim la suzeranitatea otomană, la care s-au adăugat protectoratul țarist și, în fine, garanția celorlalte mari puteri europene – toate aceste forme de dominație străină fiind însoțite de jefuirea resurselor și a acumulărilor interne. Menționăm, apoi, războaiele dintre Imperiile Otoman, Țarist și Habsburgic, ulterior, Austriac, desfășurate începând cu sfârșitul secolului al XVII-lea și purtate, în mare parte, și pe teritoriile românești. Pe cale de consecință, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, profitând de ritmul lent de acumulare primitivă a capitalului autohton și de absența unei legislații protecționiste eficiente, capitalul străin a pătruns masiv pe piața românească, sub forma investițiilor industriale și financiare, și a realizat profituri imense, transferate peste hotare, în vederea subordonării economice a României.

Deposdarea micilor proprietari de pământurile lor a dobândit amploare, în Muntenia și Moldova, odată cu afirmarea deplină a relațiilor de producție feudale, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, prin aservirea unui număr tot mai mare de obști libere. Aceasta nu a fost, însă, o manifestare a procesului acumulării primitive a capitalului, deoarece pământurile acaparate au intrat în